

Вознюк О. В. Раціональний аспект ірраціонального / О. В. Вознюк // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки. Тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10-11 квітня 2009 року / За ред. І.В. Карівця. – Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2009. – С. 54-56.

О. В. Вознюк

РАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ІРРАЦІОНАЛЬНОГО

Світ завжди балансував на грані раціональної та ірраціональної стратегій пізнання та освоєння світу, які обертаються навколо деякої "центральної точки" – "третього шляху пізнання", де раціональне та ірраціональне, що постають, у відомому сенсі, когнітивними антагоністами, приводяться до гармонії. Відтак, можна говорити про певну загальну психофізіологічну, логічну та світоглядну "територію", де ці протилежності приходять до єдності.

Сучасна наука й філософія як форми суспільної свідомості оперують ймовірними, потенційно-можливими категоріями та ґрунтується на певних ірраціональних принципах, у які вірять. Як писав академік Л.С.Берг, головний постулат, з яким природознавець підходить до розуміння природи – це той, що в природі взагалі є сенс, що її можливо осмислити і зрозуміти, що між законами мислення, з одного боку, і ладом природи, з другого, є деяка передвстановлена гармонія; без цього мовчазного припущення ніяке природознавство неможливе.

Можна сказати, що в науці й філософії віра у певну закономірність покладається у витоках руху думки, оскільки мова науки – це логіка, яка як сутність, що все принципово доводить, сама базується на аксіомах, що мають "логічний імунітет".

З цієї обставиною пов'язаний відома обмеженість логічного мислення, оскільки повне логічне обґрунтування всіх без виключення положень будь-якої теорії принципово неможливо. Про це доводить теорема неповноти К. Гьоделя, яка говорить, що у достатньо багатій формалізованій мові є істинні твердження, які принципово неможливо довести (чи заперечити) за допомогою засобів, що формалізовані у межах цієї мови.

Ця обставина виявляє проблему реальності світу. Як визнає матеріалістична філософія, істина про реальність світу не є прерогативою теорії, але здорового глузду. Таким чином, питання про реальність нашого світу не входить у прерогативу чистої теорії (Р. Карнап). Як писав В. Гейзенберг, значення всіх понять і слів, що утворюються за допомогою взаємодії між світом і нами самими, не можуть бути точно визначені, тому шляхом тільки раціонального мислення не можна прийти до абсолютної істини.

Ось чому зараз у науці актуальним є пошук окрім логічних і позалогічних, ірраціональних критеріїв раціонального знання, що формують ґрунт для концептуалізації парадоксального принципу єдності світу, які потребують докорінної переоцінки наукових "цінностей", а це у свою чергу передбачає, перш за все, інтеграцію науково-теоретичного та релігійно-міфологічного способів пізнання світу, розробку нових системних універсалій, концептуалізацію нових узагальнень, розвиток нової наукової парадигми.

Дослідження світу під кутом зору цієї нової наукової парадигми І. Прігожина, Р. Шелдрейка, А. Янга, Ф. Чу, Д. Бома, К. Прібрама, Ф. Капри, Ст. Грофа, В. П. Казначєєва та ін. створює ситуацію, коли західна наука наближається до зсуву парадигми... зсуву, який змінить наші поняття про реальність та людську природу, який перекине міст через пролом між стародавньою мудрістю та сучасною наукою, примирить східну духовність із західним догматизмом.

Поява нової наукової парадигми була викликана цілим рядом наукових відкриттів, що не уклалися в прокрустове ложе класичних уявлень. Виявлені на початку ХХ століття Б.Расселом, Ж.Рішаром, К.Греллінгом, А.Ейнштейном й іншими антиномії пізнання та парадокси буття поставили під сумнів правомірність існування фундаментальних понять

найбільш “точних” наук, таких як логіка та математика. Принцип “самоочевидності” наукових аксіом виявився недостатнім стосовно протиріч та принципових неузгодженостей в основах математичної теорії множин, стосовно результатів, отриманих в області неевклідових геометрій та нетрадиційних логічних систем, стосовно парадоксів корпускулярно-хвильових властивостей світла й ін. Дослідники дійшли висновку, що пряме сприйняття буття, котре втілюється в абстрактних поняттях та законах, виявляє зневагу деякими боками реальності, при описі котрої наука втратила якусь глибинну сполучну ланку, а такі незвідні один до одного феномени, як матерія і свідомість можуть бути лише вкладеними одна в одну проекціями більш фундаментальної сутності.

Парадоксально-ірраціональний аспект науки й філософії певним чином узгоджується з парадоксами логіки як науки, що зумовлює пошуки нових логічних мов: виявляється, що між логічними твердженням та запереченням можливе дещо третє, яке їх інтегрує. При цьому сама Істина постає “єдністю протилежностей” (С. Б. Церетелі), а логіка як наука з класичної двозначної перетворюється на тризначну (багатозначну), що дає підстави для постулювання тризначної культури та філософії, а також для “закону виключного четвертого”, яким Г. Рейхенбах заміняє закон виключного третього (згідно з законом виключного четвертого кожне твердження повинно бути чи істинним, чи хибним, чи невизначеним, четвертої можливості немає), будуючи тризначну логіку (істина – неправда – невизначеність) з метою подолати деякі філософські та логічні труднощі в квантовій механіці, що призвело до формування особливою логікою квантової механіки, в якій використовуються такі значення, як невизначеність, вірогідність.

Парадоксальний аспект науки втілюється у некласичних (багатозначних, модальних і т.д.) логіках. Тут доречно привести одну з таких логік – індійську, де в сфері відносин логічних термінів твердження і заперечення виявляються чотири логічно рівнозначні альтернативи: або твердження; або заперечення; і те, і інше одночасно; ні те, ані інше. Дану логіку Ю. А. Урманцев використовує для аналізу “філософсько-світоглядних переваг”. Тут можна говорити про чотири альтернативи в плані співвідношення категорій суб’єктивного й об’єктивного (матеріального й ідеального):

1) Суб’єктивну реальність як єдино можливу визнають соліпсисти (йогачари, Брюне, Беркли й ін.).

2) Об’єктивну реальність як єдино можливу визнають вульгарні матеріалісти, “наукові матеріалісти”, чарваки, Демокріт, Бекон, Маркс, Енгельс, Ленін і ін.

3) Обидві ці реальності як незвідні одна до одної, як взаємно паритетні визнають дуалісти (саутрантики, картезіанці).

4) Існування обох реальностей заперечують мадхьямики.

Ці чотири фундаментальні стани можна зіставити зі схемою “гносеологічно-світоглядних переваг” згідно Ю. А. Урманцеву, який використовує принцип “чотирьох альтернатив” для класифікації підходів до вирішення основного питання філософії: 1) або суб’єктивна реальність є первісною; 2) або об’єктивна; 3) або перша та друга одночасно; 4) жодна з них. Принцип чотирьох переваг виявляється і в тому, що порівняння релігії та філософії показують, що Думаючий може вважати себе смертним, безсмертним, одночасно смертним та безсмертним (реінкарнація) чи навіть неіснуючим (буддизм).

Таким чином, ірраціональний аспект науки може знайти певну раціоналізацію на рівні логіки як мови науки. У цьому контексті можна говорити про синтез науки та релігії як відносно полярних форм суспільної свідомості, що реалізує “третій шлях пізнання”.